

- / Укладач і автор передмови Петренко О. С. Запоріжжя, 2024. 472 с.
4. Топографічний опис Подільської губернії 1799 р. Вінницький, Ямпільський, Брацлавський повіти. / За ред. Легуна Ю.В. Вінниця, 2017. 396 с.; Топографічний опис Подільської губернії кінця XVIII ст. Літинський, Могилівський, Ольгопільський, Балтський повіти. / Укладач Легун Ю.В. Вінниця, 2025. 696 с.
 5. Петренко О. С. Лука Мелешківська: нариси історії села. Вінниця, 1999.
 6. Вінницький гродський суд. Поточна актова книга за 1768 рік. Подокументний опис / Укладачі: Олександр Петренко, Олег Росовецький. Вінниця, 2020. 276 с.
 7. Вінницький гродський суд. Поточна актова книга за 1769- 1770 роки. Подокументний опис. Запоріжжя, 2024. 472 с.
 8. Отамановський В. А. Міста Правобережної України другої половини XVII – XVIII століть: панорама соціально-економічних трансформацій: монографія; пер. з рос., передм., ред. А. Зінченко. Харків-Вінниця: Видавець Олександр Савчук; Музей Вінниці, 2025. 658 с.
 9. Бондар А. О., Вовк С. Т. Лісове господарство Вінниччини: становлення і майбутнє. Науково-популярне видання з нагоди 100-річчя утворення територіального органу управління лісами Вінницької області. Вінниця, 2019.
 10. Мельничук О. А. Мельниківці крізь сивину століть: історико-краєзнавчий нарис. Вінниця: Вінниц. обл. друк., 2021. 332 с.; Петренко О. С. Лука-Мелешківська: нариси історії села. Вінниця: «Універсум-Вінниця», 1999. 440 с.
 11. Морозова С. А. Екологічний вимір землеробства в Україні (60-80-ті рр. XX ст.): Автореф. дис. ... канд. іст. наук. Донецьк, 2007. 20 с.
 12. Гальчак С. Д. Поділля: природа, людина – еволюція, історичний розвиток (кліматичний фактор в історичному антропосоціогенезі). Кам'янець-Подільський, 2006. 368 с.

Ірина Шарко

ПАЛАЦ, ЩО БАЧИВ ІМПЕРІЇ: ЗАГАДКИ РЕЗИДЕНЦІЇ ПОТОЦЬКИХ У ТУЛЬЧИНІ

***Анотація:** У статті досліджується історія, архітектура та культурне значення палацу Потоцьких у Тульчині – видатної пам'ятки раннього класицизму в Україні. Розглянуто етапи створення комплексу, участь архітектора Лакруа й дизайнера Ленро, а також подальші зміни палацу від часів Потоцьких до сучасності. Підкреслено роль маєтку в політичному та*

культурному житті, його реставрацію, сучасне використання й формування образу «українського Версаля».

Ключові слова: Палац Потоцьких, Тульчин, класицизм, архітектура XVIII століття, Станіслав Щенсний Потоцький, історико-культурна спадщина, резиденція магнатів, Тарговицька конфедерація, реставрація, український Версаль.

Iryna Sharko

THE PALACE THAT WITNESSED EMPIRES: MYSTERIES OF THE POTOCKI RESIDENCE IN TULCHYN

Abstract. *The article examines the history, architectural features, and cultural significance of the Potocki Palace complex in Tulchyn – one of the most prominent monuments of early Classicism in Ukraine. It analyzes the process of the ensemble’s formation, the contribution of architect Lacroix and landscape designer Pierre Lenreux, as well as the transformations of the palace from the time of Stanisław Szczęśny Potocki to the present day. Special attention is paid to the role of the Tulchyn estate in the political life of the Polish–Lithuanian Commonwealth and the Russian Empire, particularly in connection with the activities of the Targowica Confederation. The article highlights the losses and restoration efforts of the complex during the 20th century, as well as the current state of the palace, which today serves as a cultural center of the region. It also explores the legends and myths associated with the residence, shaping its image as the “Ukrainian Versailles” and an important element of the national historical and cultural heritage.*

Keywords: *Potocki Palace, Tulchyn, Classicism, 18th-century architecture, Stanisław Szczęśny Potocki, historical and cultural heritage, magnate residence, Targowica Confederation, restoration, Ukrainian Versailles.*

Палац Потоцьких у Тульчині – ансамбль споруд, архітектурна пам’ятка національного значення.

Він знаходиться на околиці міста на підвищеному березі р. Сільниці [1, с. 112]. Крім великого палацу з галереями (збережено частково) й флігелями довкола курдонера, до ансамблю входили споруди: театру (перебудовано), манежу і стаєнь (не збережено), турецької лазні, оранжереї, службових та інших корпусів [2, с. 84]. Частину їх звернено на вулицю, завдяки чому вони входили в систему забудови міста.

Отже, розглянемо детальніше. Палац у стилі раннього класицизму складається з головного двоповерхового корпусу і 2-х двоповерхових флігелів, розташованих літерою П і з’єднаних одноповерховими чвертьциркульними в плані галереями (західну галерею не збережено), завдяки чому утворено великий парадний двір — курдонер [3, с. 57]. Центральний фасад вирізняється симетрією та

акцентований портиком із десяти іонічних колон. Парк із південного боку доповнював архітектуру палацу гармонійним ландшафтним рішенням [4, с. 233]. Симетричні тривісні фасади флігелів акцентовано арками проїздів (у західному флігелі замуровано), підкреслено шестиколонними портиками великого тосканського ордера (крім зовнішнього фасаду західного флігеля). Бічні вісі акцентовано чотириколонними портиками-ганками. Розпланування усіх корпусів анфіладне. Флігелі з'єднано з головним корпусом закругленими в плані аркадними (раніше заскленими з боку двору) галереями із глухою задньою стіною (збережено тільки східну). Аркадні пілони галерей прикрашено напівколонами, односхилий дах сховано з боку парадного двору аттиком із балюстрадою. Галереї призначалися для розміщення в них оранжерей. Від двору їх відокремлювали високі ажурні ґрати.

Розміщення службових будівель визначено загальним архітектурним задумом. Ідея цілісності ансамблю домінувала в архітектурному вирішенні таких суто утилітарних споруд, як манеж і стайні. Вони разом із театром утворювали два прямокутні в плані дуже видовжені двоповерхові флігелі, розташовані збоку від парадної алеї при під'їзді до палацу. Їхнє архітектурне вирішення в стилістиці класицизму майже не було пов'язане з утилітарною функцією. Так, театральну залу разом зі сценічною частиною втиснуто в ліву половину прямокутного службового флігеля; при цьому праву половину займав манеж. До палацового ансамблю прилягав розпланований у розлогій річковій заплаві ландшафтний парк в англійському стилі. У композиції парку переважали італійська пірамідальна тополя і сосна. Тут було створено складну систему ставків і каналів, що з'єднувалися колись з р. Тульчинкою. На ставках були острови, сполучені з берегами дерев'яними мостами. Парк прикрашали альтанки, фонтани, скульптура. Призначений для гостей Панський будинок та флігель біля нього збережено у незмінному стані. Побудовані на схилі будівлі двоповерхові, прямокутні у плані, з коридорним розплануванням. Їхня класицистична стилістика відзначена стриманістю архітектурних форм: перший поверх рустовано, другий увінчано трикутним фронтоном. На першому поверсі флігеля вздовж усього фасаду влаштовано аркадну галерею.

Тульчинський маєток від 1726 року належав графській родині Потоцьких. Будівництво розпочато у 1777 році на замовлення Станіслава Щенного Потоцького, який у 1775 році обрав Тульчин своєю головною резиденцією [5, с. 142]. Проєкт палацу виконав французький архітектор Лакруа, а ландшафтний парк у 1793 році – архітектор П'єр Ленро [6, с. 201]. Окрім головної палацової групи і служб, житлових будинків, було побудовано костел Святого Станіслава 1784–1817 (мав бути родовою усипальнею Потоцьких).

Наприкінці XVIII – на початку XIX ст. палац став одним із найрозкішніших магнатських маєтків Речі Посполитої. Тут діяла Тарговицька конфедерація (1792 р.), яка сприяла ліквідації Польщі й переходу Поділля до складу Російської імперії [7, с. 318]. Після смерті

Станіслава Щенсного у 1805 році маєтком управляла його вдова Софія Потоцька, а згодом – їхній син Михайло [8, с. 441]. Саме він, за свідченнями сучасників, відмовився прийняти російського імператора Олександра I, за що його відправили у заслання з 1845 по 1858 роки [9, с. 302]. В середині XIX ст. більшість споруд комплексу перетворили на військовий госпіталь. Після еміграції М. Потоцького 1859 року маєток придбав граф Г. Строганов, який незабаром продав його принцу Петру Ольденбургському [10, с. 97].

У маєтку Потоцьких гостювали польські поети Юліуш Словацький і Станіслав Трембецький. У місті 1806 року відбував службу ад'ютант командувача корпусу Іван Котляревський, а полковник Павло Пестель у 1818 році створив тут управу «Союзу благоденства», перетворивши Тульчин на осередок революційної організації декабристів – Південного товариства (1821 р.).

Від 1874 року палац став державною власністю й перебував під управлінням військового відомства [11, с. 154]. Тоді палац відремонтовано, а парк упорядковано.

Упродовж XX ст. ансамбль зазнав значних руйнувань: під час воєн і пожеж втрачено інтер'єри, частину флігелів і парк [12, с. 245]. Від 1975 року фахівці інституту «Укрпроектреставрація» під керівництвом Л. Борисової розпочали комплексне дослідження та реставрацію палацу [13, с. 51]. Головний корпус відновлено у первісних формах, а з 1984 року в ньому розміщується Тульчинське училище культури [14, с. 165]. Ці об'єкти 1999 було включено до затвердженого Урядом Переліку видатних пам'яток історії та культури, які передбачалося відтворити (на 2024 не реалізовано). Головний корпус палацу реставровано у первісних формах, але зі змінами розпланування, пов'язаними із пристосуванням його для культурно-освітнього закладу. Ландшафтному парку при палаці С. Щ. Потоцький дав найменування фр. «La Roche» (скеля), що пізніше трансформувалося в «Хороше».

Місто Тульчин є батьківщиною «Щедрика» і колискою українського народного співу та окремо варто згадати OperaFest Tulchyn – один із найяскравіших культурних проєктів України, який проходив просто неба на території палацу Потоцьких у 2017, 2018, 2021 роках. Фестиваль мав міжнародний масштаб, щороку збирав артистів, режисерів та глядачів із різних країн світу, перетворюючи Тульчин на справжню столицю оперного мистецтва. Саме завдяки цій події палацовий комплекс отримав нове культурне життя та популярність далеко за межами регіону.

Палац Потоцького – і тепер головна окраса міста, хоч інтер'єри не збереглися, а легенди про скарби родини Потоцьких і досі живуть у народних переказах, архітектурна велич палацу нагадує про блискучу епоху подільського магнатства XVIII ст. [15, с. 372].

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Архів Вінницької області. Ф. 27, оп. 3, спр. 45.

2. Державний реєстр нерухомих пам'яток України. К., 2012.
3. Гульдман В. К. Памятники старины в Подольской губернии. СПб., 1886.
4. Січинський В. Архітектура старої України. Львів, 1925.
5. Яблоновський А. Źródła dziejowe. Tom XII. Warszawa, 1880.
6. Петросян І. Архітектурна спадщина Поділля XVIII ст. К., 1998.
7. Дашкевич Я. Україна в добу Тарговицької конфедерації. Львів, 2004.
8. Крип'якевич І. Історія України. Львів, 1992.
9. Журба О. Магнатські резиденції Поділля. Вінниця, 2015.
10. Грушевський М. Історія України-Руси. Т. 9. К., 1931.
11. Гайдук В. Архітектурні пам'ятки Поділля. Вінниця, 2008.
12. Матвієнко В. Втрачені перлини Поділля. К., 2016.
13. Звіт інституту «Укрпроектреставрація». К., 1980.
14. Тульчинське училище культури. Архівні матеріали, 1984–2000 рр.
15. Пам'ятки архітектури України. К., 2020.

Дмитро Хлапонін

З ІСТОРІЇ ПАЛАЦУ ЧЕТВЕРТИНСЬКИХ-БАЛАШОВИХ У КОМАРГОРОДІ

Анотація. У статті аналізується історія виникнення та архітектурні особливості палацу Четвертинських-Балашових у селі Комаргород Тульчинського (колишнього Томашпільського) району Вінницької області. Простежується еволюція магнатської резиденції від князів Четвертинських до часів Балашових. Розглянуто композиційні та стилістичні риси будівлі у контексті європейського та українського модерну, а також особливості садово-паркового ансамблю.

Ключові слова: палац Четвертинських-Балашових, Комаргород, архітектура Поділля, український модерн, панська садиба, культурна спадщина.

Dmytro Khlaponin

FROM THE HISTORY OF THE CHETVERTYNSKY-BALASHOV PALACE IN KOMARGOROD

Abstract. The article analyzes the history of the emergence and architectural features of the Chetvertynsky-Balashov Palace in the village of Komargorod, Tulchyn (formerly Tomashpil) district, Vinnytsia region. The evolution of the magnate residence from the Chetvertynsky princes to the times of the Balashovs is traced. The compositional and stylistic features of the building in the context of European and Ukrainian modernism, as well as the features of the garden and park ensemble, are considered.